

Att beskriva vårdinstitutioner

JOHAN PONTÉN

Örebro Hospital, Lasarett och Kurhus

Örebro läns landsting, 262 s.

ANDERS ÅMAN

Om den offentliga vården

Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- o. 1900-talen. En arkitektur-historisk undersökning.

Liber förlag, Stockholm
513 s kr 125:—

Utom kyrka och slott har endast ett stenhus från 1700-talet bevarats i Örebro, det gamla hospitalet, ännu knutet till sjukvården. Doktor *Johan Pontén* har i boken *Örebro Hospital, Lasarett och Kurhus 1527—1863*, Örebro 1975, skildrat inrättningens och även denna byggnads historia. Hospitalets utveckling följs från grundläggningen 1527, då reformationens klosterindragningar gjorde det nödvändigt att till statsmakten överföra kyrkans gamla barmhärtighetsuppgift att dra försorg om de annars helt hjälplösa. Lasarett och kurhus uppkom sedan mot 1700-talets slut, ursprungligen som avdelning-

ar inom hospitalet, när detta alltmer specialiserades för sinnessjuka. Boken går sedan fram till 1863, då det nyinrättade landstinget övertog ansvaret för kropps-sjukvården.

Från hospitalets första århundraden är uppgifterna sparsamma även för en så kunnig och ihärdig arkivforskare som Johan Pontén. Riktigt konkret framträder hospitalvården först omkring år 1700, ett torftigt trähus med ofta beklagansvärda hjon. Inrättningens tillgångar var torftiga och de intagna fick både frysa och svälta i trånga utrymmen, där de knappast heller fick någon egentlig vård. Men Sverige var ett fattigt land, som efter de långa och svåra krigsansträngningarna hade mycket små resurser att ta hand om de svagaste. De knappa villkoren berodde troligen mer på bristande tillgångar än på ond vilja.

Frihetstidens fredsperiod, som innebar en förbättring i landets ekonomi, gav möjlighet till förbättringar och för Örebro hospital blev 1700-talet en period av reformer under intresserade landshövdingars ledning, som till slut kröntes av uppförande av det för tiden stora stenhuset.

Källmaterialet tycks för denna period flyta något rikligare, men ännu huvudsakligen ge möjlighet att beskriva husens byggnad och underhåll, driftens ekonomiska problem samt syssломäns och läkares återkommande konflikter med centrala ansvariga myndigheter. Speciellt sedan Serafimerordensgillet 1787 övertagit huvudmannaskapet för hospitalen ex-cellerade de i pedantisk byråkrati vid sina skrivbord i Stockholm — på behagligt avstånd från patienternas lidanden i den stinkande verkligheten.

Från 1800-talets början medger det bevarade journalmaterialet, att tyngdpunkten i framställningen läggs i betydligt högre grad på

medicinska åtgärder och på de omhändertagna och deras sjukdomar. Författarens erfarenhet som läkare och hans stora medicinhistoriska insikter bidrar här i hög grad till att göra framställningen engagerande och stimulerande. Detaljskarp avslöjas en värld, där svåra sjukdomslidanden alltid hotade, smittosamma sjukdomar spred sig obönhörligt och oförklarligt och ganska banala olyckshändelser, t ex benbrott, medförde allvarligt invalidiserande skador.

Tidens terapeutiska metoder förefaller för en sentida betraktare i ljuset av senare medicinska landvinningar synnerligen äventyrliga och det förefaller märkligt att de i stor majoritet av fallen tycks ha lett till hälsa. Men det är säkert riktigt som Johan Pontén påpekar att vistelsen på lasarettet främst hade sitt värde i den goda kosten. Den utbredda fattigdomens följder, undernäring to m ren svält ibland, och usel hygien i trånga bostäder försvagade motståndskraften mot många sjukdomar. När patienterna fick tillräcklig näring och vila i bättre miljö stärktes kroppens försvar så att naturens egna läkekrafter fick tillräcklig verkan. Märkligare är att den s k dårkuren, ett prov om allvarligt störande sinnessjukdom "ursinnighet" var obotlig och berättigade till intagning i hospitalet, ett omhändertagande på livstid, i en del fall ledde till att tecknen på vanvett försvann och patienten kunde förmås till arbete igen. Den bestod i att en ullgarnshank fästes i den avrakade nacken och huvudet övergöts med kallt vatten morgon och kväll, stark daglig laxering och sparsam föda, och skulle räcka en månad, men kunde upprepas om fallet ännu var oklart. En rad tragiska levnadsöden åskådliggörs knappt men levande i dr Ponténs skildring av provkurspatienterna.

Framställningen konkretiseras

ytterligare av de välvalda och rikliga illustrationerna, som förstärker tidsfärgen och speciellt när det gäller kartor och byggnadsritningar och detaljfotografier av hospitalbyggnaden förtydligar skildringen. Porträtt levandegör bilden för många av de agerande.

Värdefulla är också litteraturförteckning, personregister och faktnotiser om de läkare, som hade anknytning till inrättningen. En fylligare och exaktare redovisning av använt arkivmaterial hade varit önskvärd, inte minst som Johan Pontén verkligen kunigt och energiskt dragit fram många tidigare okända och outnyttjade dokument om Örebro Hospital och lasarett ur svårforcerade arkiv.

Om Johan Ponténs bok om Örebro hospital kan anses visa på fördelarna av en intensiv bearbetning av materialet kring en enda institution: detaljrikedom, möjlighet att följa utvecklingen kontinuerligt under lång tid, utgör *ANDERS ÅMANS* nyutkomna verk *Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning* ett imponerande exempel på en översiktlig, både i tid och rum, och samtidigt inträngande skildring, där komparativ analys väsentligt ökar möjligheterna att förstå den offentliga vårdens utformning och syften vid skilda tider.

Det är en sällsynt innehållsrik bok, både när det gäller fakta, synpunkter och slutsatser, och en bok där olika infallsvinklar på ämnet, arkitekturanalys, redogörelse för idéhistorisk utveckling och för vårdens materiella utformning stöder varandra på ett synnerligen fruktbart sätt och hela bilden av vården ses mot en bakgrund av allmän samhällsutveckling, så att man upplever den

som en del av ett större sammanhang.

Det väldiga stoffet är klart disponerat, fyra huvuddelar behandlar var sin epok, med tidsgränser 1800, 1900 och 1950 och inom varje del finns ett kapitel för varje typ av vårdinstitution. Inom tidsramen från 1500-tal till 1700-talets slut behandlas hospitalen, Stockholmsinstitutionerna i kvarteret Barnhuset och Vadstena kloster, lasarett och kurhus samt fängelserna vilket allt sammanfattas i ett avslutande kapitel med temat: formlöshet och små förväntningar.

I avsnittet om 1800-talet skildras framväxten av alltmer differentierade institutioner, cellfängelset, fattigvården, barnhemmet, hospitalen specialiserade som sinnessjukhus, lasarett, epidemisjukhuset, idiotanstalter, skolor för dövstumma, blinda och vanföra och den avslutande formeln lyder: ordning och tillförsikt. Den gäller då både organisering av vårdrutinerna, samhällets och enskilda pionjärs intentioner med insatserna och den arkitektoniska utformningen av byggnaderna. Tolkningen av arkitekternas formspråk i samspel med verksamhetens innehåll är verkligen spännande och ger läsaren ett nytt och tydligare perspektiv, lär ut möjligheterna att utläsa idéer ur byggnaders utseende och att förstå tankar och avsikter bättre i deras konkreta form.

Under 1900-talets förra hälft behandlas först de nya sanatorierna och kampen mot tuberkulosen, så återkommer lasarett, epidemisjukhus, sinnessjukhus, barnhemmet och cellfängelset från 1800-talsavsnittet, medan idiotanstalten mildras åtminstone i benämningen till sinnesslöanstalt och fattiggården ersätts av det humanare ålderdomshemmet. De avslutande synpunkterna sammanfattades med begreppen tillväxt och kontinuitet.

Utom när det gällde fängelserna växte antalet omhändertagna på vårdinstitutioner kraftigt från sekelskiftet till 1950; på de redan förut betydande institutionstyperna med 4—5 000 omhändertagna mångdubblades det, på de små och nya ökade det till från några hundra till flera tusen. Mest frapperande är den stora stegringen av antalet vårdade på sinnessjukhus och sinnesslöanstalter, tillsammans vårdades där år 1950 44 000 människor mot bara 5 500 vid sekelskiftet, oftast samlade i mycket stora institutioner, t ex Beckomberga med 1 600 vårdplatser. Författaren ställer några väsentliga frågor om orsakerna till denna utveckling: Blev de sinnessjuka fler vid denna tid och hur skall det i så fall tolkas? Blev definitionen på sinnessjukdom en annan och vidare än förut? Fick de sinnessjuka genom samhällsförändringar svårare än förut att leva utanför asylen eller tilläts de inte att göra det? Tyvärr anser han det inte möjligt att i denna bok försöka besvara dem, men han har pekat på en angelägen forskningsuppgift och det är bara att hoppas att hans kartläggning av fakta skall locka till vidare forskning i ämnet.

För tiden efter 1950 är det genomgående temat upprustning och ifrågasättande. Författaren följer den kritik som sätter in mot institutionerna, både för deras utformning, standard och framför allt för att de separerar de omhändertagna från normala kontakter med samhället och genom sin isolering skadar dem. Detta gäller främst fångvårdsanstalten, ålderdomshemmet, mentalsjukhuset, institutioner för utvecklingsstörda och långvårdssjukhusen, där de intagna vistas lång tid. Akutsjukhusen med sina allt kortare vårdtider och höga behandlingseffektivitet framstår som en god lösning, men för de övriga understryks kraven på att institutioner-

na skall ersättas i så stor utsträckning som möjligt av öppna former av hjälp och stöd.

Varje kapitel följs av en refererande litteraturförteckning, som ger en god överblick av litteraturen för varje ämnesområde, stimulerande nog även skönlitteratur av betydelse för inlevelse i villkoren. Någon fullständig bibliografi finns dock ej och med den stora uppläggning av ämnet som författaren lyckligt nog har valt, är det naturligtvis ofrånkomligt att det finns påtagliga luckor. Källorna för hans framställning är också med få undantag tryckta, varför man av boken ej kan få någon uppfattning om det rika material arkiven kan erbjuda för detta ämne. Men väl genomarbetade person- och ortregister ger, liksom de förteckningar över institutioner, som oftast avslutar varje kapitel, boken ett stort värde som uppslagsbok, både för den som söker uppgifter av lokalhistoriskt intresse eller vill följa en gren av socialvården.

Anders Åmans arbete om den offentliga vården har alltså förtjänster av mångahanda slag. På faktablandat bidrar det avsevärt till vår kännedom om olika slag av institutioner i Sverige, dess utformning, som också överflödande rikt presenteras genom bilder och byggnadsritningar, deras målsättning och förmåga att genomföra den. Idémässigt ger det en klarare och samtidigt mer mångfasetterad bild av utvecklingen och en god utgångspunkt för vidare forskning över de väsentliga frågeställningar som finns uttryckta i boken. Dessutom stimuleras läsarens fantasi och intresse så att man gärna själv funderar vidare över ämnet.

Anne-Marie Fällström

Familj och jord i bondesamhället

CHRISTER WINBERG

Folkökning och proletarisering

Historiska institutionen i Göteborg (nr 10 av Meddelanden)

Vårt första proletariat fick vi på landsbygden. Mellan 1750 och 1850 fördubblades Sveriges folkmängd. Men samtidigt fyrdubblades antalet jordlösa på landsbygden: torpare, statare, inhysesshjon, backstugusittare m fl. Vid 1800-talets mitt var de jordlösa lika många som bönderna, och "den sociala frågan", problemet om det växande proletariats sysselsättning och försörjning, blev central i den politiska debatten. Många fruktade revolutionär omstörtning av den gamla samhällsordningen. Lösningen blev så småningom industrialisering och emigration.

Varifrån kom detta proletariat? Schematiskt kan man tänka sig en förklaring i antingen högre nativitet bland de jordlösa eller proletarisering av individer ur bondeklassen. Säkert svar på frågan kan man få endast genom att följa de enskilda människorna under perioden från vaggan till gravstenen. Vårt svenska folkbokföringsmaterial ger oss unika möjligheter till dylika studier, från mitten av 1700-talet. Men materialet är svårbehandlat, även med datorns hjälp, och en enskild forskare måste nöja sig med ett högst begränsat antal individer.

En undersökning av denna art föreligger nu i Christer Winbergs avhandling *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*. (Meddelanden från historiska institutionen i Göteborg. 10). Den omfattar Dala pastorat i Västergötland, tre socknar mellan Falköping och Skövde, och sträcker sig i tiden från ca 1775 till 1850.

Studien är den första i sitt slag i vårt land och resultaten utomordentligt intressanta.

Svaret på ursprungsfrågan blir att proletariatet rekryterades ur främst bondeklassen. Men med datateknikens hjälp kan Winberg ge en mycket nyanserad bild av utvecklingen i de tre socknarna, varvid han särskilt uppmärksammar effekterna av det gamla bysystemets sönderfall i samband med enskiftet, som i Dala inleddes 1821. Detta medförde ju en övergång från kollektivt till enskilt jordbruk, med helt andra möjligheter till nyodling, jordhandel och prövning av nya metoder.

Winbergs huvudtes är att folkökning och sociala förändringar måste studeras med utgångspunkt i familjen. Han inleder med ett allmänt resonemang om vilka förhållanden och förändringar som är att vänta inom olika sociala familjegrupper under de villkor agrarsamhället erbjöd före och efter enskiftet och sammanfattar sina slutsatser i hypotesform. I Dalamaterialet testar han sina antaganden. Det sker dels via en undersökning av samtliga under perioden bildade familjer, vilka han följer för att analysera sociala förskjutningar, giftermålsålder, barnantal m m, dels via tvärsnittsstudier för åren 1780, 1810 och 1850.

Familjerna indelas efter förhållandet till jorden. Winberg koncentrerar sig på två huvudgrupper, besuttna (självägande bönder, frälsebönder, andra arrendebönder) och obesuttna (torpare, soldater, inhysesshjon m fl). Såväl giftermålsålder som barnantal bör variera med ägandeförhållandet, menar han. Så visar sig också vara fallet, och i Winbergs material framträder en rad olika familjetyper.

Generellt gifte sig de besuttna männen senare än de obesuttna. De förra måste ju vänta ut faderns död eller "pensionering",

medan bland de obesuttna tex utsikterna till torpbildning kunde driva fram tidiga giftermål. Med kvinnornas giftermålsålder förhöll det sig tvärtom: bönderna gifte sig med kvinnor yngre än de själva, de obesuttna med äldre kvinnor. Delvis förklaras detta med att fattiga flickor måste arbeta ihop till kläder och bohag innan de kunde gifta sig, medan de besuttna fick hemgift med sig av sina föräldrar.

Familjestorleken utgör en annan karakteristisk variabel. Bland de besuttna är barn upp till ett visst antal en ekonomisk tillgång, särskilt i tider av uppodling och tillbyggnad, medan hos de obesuttna barnen ofta blir en belastning, resonerar Winberg. Följdriktigt har de besuttna fler barn än de obesuttna. Men även inom grupperna finns skillnader. Brukare med dagsverksskyldigheter har fler barn än de utan. Frälsebondefamiljerna uppvisar därför högre barnantal än de självägande, torparfamiljerna högre än övriga obesuttna.

Till bilden hör vidare ett födelsemönster med relativt långa tidsavstånd mellan barnen, vilket bättre passade jordbrukarhustrurna än vårt moderna mönster, där fruktsamheten är koncentrerad till äktenskapets första år. Föräktenskapligt umgänge tycks ha varit regel. I närmare hälften av äktenskapen var första barnet avlat före vigseln, ett förhållande som är känt även från andra svenska områden. Däremot var utom äktenskap födda barn sällsynta.

Barnantalet var förvånansvärt litet, något över 4 bland bönderna, något över 3 bland de obesuttna, i genomsnitt. Då storfamiljer praktiskt taget inte existerade, var i själva verket bondesamhällets familjer ganska små, tvärtmot vad som ofta hävdas. Störst hushåll uppvisar frälsebönderna, som utom fler barn även hade mer tjänstefolk än de själv-

ägande, som en följd av dagsverksskyldigheten. Bland de besuttna stannade barnen kvar på gården ett stycke in i vuxenåldern, medan de obesuttnas barn tidigt sökte sig tjänst.

De minsta hushållen finner man därför bland de obesuttna. Men dessa visar samtidigt den största förändringen. Under 1700-talet präglades gruppen av tidens utslagna, gamla, sjuka, udda personer. Vid 1800-talets mitt är bilden en helt annan. Den snabba tillväxten har skett genom tillkomsten av en grupp jordlösa med nästan samma förutsättningar för familjebildning som de besuttna. Bakgrunden utgörs av den agrara revolutionen, som starkt ökade behovet av jordarbetare, till husbyggnad, inhägnader, täckdikning, röjning, vägbyggnad m m.

Det gamla bondesamhället framträder i Winbergs Dalaundersökning med en rikedom på konkreta detaljer och delvis nya drag. Det är ett samhälle med fasta sexuella regler — nära nog varannan brud havande vid vigseln men så gott som inga barn registrerade som utomäktenskapliga — och en rationell, ekonomiskt styrd familjeplanering. Men det är också ett samhälle under häftig ekonomisk och social omdaning, där jordbrukets kommersialisering ökar klyftorna och skapar förutsättningar för uppkomsten av såväl ett litet skikt av storbönder som en talrik jordarbetarklass, rekryterad i huvudsak ur bondeleden.

Winberg är den förste att pröva ett konsekvent ekonomiskt perspektiv på familjebildning och fruktsamhet i agrarsamhället, och han övertygar om att detta är ett givande grepp. Dessutom äger han gåvan att berätta, enkelt och klart om komplicerade ting. Hans avhandling kan läsas av varje intresserad lekman.

Gunnar Qvist

En bok om socialhistoria och medicin

ÖIVIND LARSEN
ARTHUR IMHOF

Sozialgeschichte und Medizin

*Universitetsforlaget, Oslo —
Gustav Fischer Verlag, Stuttgart
(Oslo och Stuttgart 1975)*

322 s Sv kr 160: —

Hösten 1976 hölls i Lysebu utanför Oslo en konferens om hur medicinhistoria borde komma in i läkarutbildningen. Professor Öivind Larsen från Tromsø hävdade att studenterna skulle få en konkret bild av medicinens historia om den inkorporerades med socialmedicin. Han menade att kunskaper om vördade fäder, gråskäggiga snillen och dammiga gamla böcker var mer för söndagsbruk. Närmare vardagen stod kunskapen om samhällsförhållandena, vad sjukdom betytt under olika tider, om läkares och annan sjukvårdspersonals ställning och vad de kunnat göra, om epidemiers kommande och gående. Dessa åsikter har han trevligt redovisat i Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift 1976. Under konferensen framkom även andra åsikter. Dess läsvärda rapport kan rekvireras från Institutet för Samfunnsmedisin, Universitetet i Tromsø. Medicinen vilar dock på naturvetenskaplig grund, den är en tillämpning av kemisk och fysikalisk grundforskning med mål att förebygga och bota sjukdom. Även de sociala åtgärderna återgår på biologisk kunskap. Denna del av medicinens historia är en gren av vetenskapshistorien.

En annan del är sjukdomarnas historia och studier över hälsan under olika tider. Denna bygger på traditionella historiska och arkeologiska källor och här kommer folkbokföringen in. Sverige

är unikt genom sin tidiga och noggranna befolkningsstatistik. Efter andra världskriget har historisk demografi blivit en omhuldad del av historievetenskapen. En schweizisk forskare, Arthur Imhof, har förlagt sin forskning till Sverige—Finland för att utnyttja det unika materialet ända från 1749. Han torde nu vara världsmästare på födda, döda, gifta och dödsorsaker i forna dagars Sverige.

Imhof och Larsen har givit ut en bok *Sozialgeschichte und Medizin* (Oslo och Stuttgart 1975). Boken är en systematisk genomgång av hur man skaffar fram uppgifter om befolkningen och deras sjukdomar och sjukvård. Författarna arbetar med stora material och använder datateknik. Man får reda på de svårigheter som möter forskaren och om vilka slutsatser man vågar dra.

Recensenten anser att man nog bör vara ännu försiktigare, det är svårt att veta vad människorna ansåg vara sjukdom och vad läkarna avsåg med sina diagnoser.

Boken är ett standardverk för den som vill ge sig i kast med social historia.

Lars Öberg

Forskningen måste ha tillgång till källor

CHRISTER WINBERG
SUNE ÅKERMAN

Forskningens framtida datatillgång*

Samarbetskommittén för långsiktligt motiverad forskning 87 s

Denna lilla skrift har ett stort ämne. Den kallar forskningen till värn för sina egna källor. Det är framför allt den långsiktligt motiverade forskningen det gäller — den forskning som vill "bidra till att lösa eller belysa framtida samhällsproblem eller att skapa öns-

kade samhällsförhållanden". Författarna syftar till "ett miniprogram för insamling och bevarande av information, som gör det möjligt att beskriva, analysera och förstå samhälls- och miljöutvecklingen". De inleder sin framställning med en erinran om att astronomen Pehr Wargentin i slutet av 1740-talet för en tid övergav sina fascinerande forskningar rörande Jupiters månar för att bygga upp den svenska befolkningsstatistiken, och deras slutsats blir ej mindre magistral: "Också vår tid skulle tydligen behöva gestalter som Johannes Rudbeckius, Pehr Wargentin och Arthur Hazelius". I väntan på dem kan, menar de, "ett kollektivt agerande fylla en viktig uppgift".

Skriften berör våra tre centrala sektorer för information och dokumentation, arkiv, bibliotek och museer, främst emellertid arkiven där de verkligt stora problemen finns. Författarna konstaterar, att gallring — utmönstring och förstöring av handlingar — är nödvändig i vår tid med dess enorma tillflöde av information — ca 40 000 hyllmeter arkivalier per år enbart inom den statliga förvaltningen i vårt land. De pläderar i detta läge för i samråd mellan arkiv och forskning centralt bestämda gallringsmodeller. Främst intresserar dem människan och hennes miljö. Av det viktiga individorienterade materialet bör, hävdar de, säkerställas täckande statistiska urval, varvid de utgår från den redan knäslagna ledande principen att all information om 15:e födda skall bevaras. Härmed korsar sig en önskan att se fastställda vissa regionala typområden, "gallringsfredade reservat", ett forskningens "miniatur-sverige", där förhållandet miljö/människa kan i alla enskildheter studeras. Det är lockande att söka konkretisera denna tanke. Av sjukvårdens journaler, av socialvårdens akter, de två största av

gallring nu hotade handlingskategorier av berörd natur, skulle enligt densamma bevaras två varandra övertvårande strata, dels allt material från vissa typinstitutioner resp typdistrikt, dels även samtliga handlingar för 15:e födda, ev också 5:e- och 25:e födda. Typenheterna kunde representera slättbygd/jordbruksbygd, strandbygd, skogsbygd nord och syd, bergsbygd/bruksbygd, stadsbygd. Exemplet är anmälarens.

Särskild uppmärksamhet ägnar de båda författarna ADB-problematiken. De går till rätta med datalagen. De utdömer den etiska gallringen som princip, därmed också datainspektionens forskningsblinda intrång på riksarkivets område. Den enskilda människans integritet, privatlivets helgd, vill de se värnad, dock icke medelst avidentifiering eller förstöring av information utan medelst ett ändamålsenligt sekretesskydd. I den ojämnt bemannade kommunala arkivvårdens självständighet tycks de se en betydande nackdel, och det blott slumpvisa bevarandet av företagsarkiv beklagar de. De uttalar sig för arkivfilmen som medium, för vidgade befogenheter åt riksarkivet och, preliminärt, för en "särskild forskningens persondatanämnd".

Forskningen är uppenbarligen, stimulerad av tungt vägande pionjärinsatser av män som Rolf Adamson och Torsten Hägerstrand, i färd med att på bred front lämna sitt elfenbenstorn, på väg till en intensiv brukning av de fält där de tidigare extensivt skördat. Arkivmannen av facket vädrar morgonluft. Han lovar sig en länge saknad hjälp att manövrera inter Scyllam et Charibdim, mellan en krasst nubetonad förvaltning och ett konturlöst vetenskapligt framtidsintresse. Vad kunde vara mer glädjande? Ej blott gallringens utan också arkivbildningens hela proble-

matik inklusive mediafrågorna samt arkivförslitningen, de talrika spörsmålen kring handlingens åldrande kräver gemensamma tag från arkivinstitutionerna och deras avnämare.

Samarbetskommittén för långsiktigmotiverad forskning kunde knappast ha debuterat lyckligare. Anmälaren har i varje fall blott gott att säga om dess första rapport. Till sitt oreserverade erkännande ville han foga ett ord av tröst till de båda författarna. Måhända är det kommunala arkivväsendets frihet en något mindre fara än de tror. Det är visserligen ojämnt bemannat, men dess lyhördhet för såväl goda som dåliga råd från ovan är dokumenterad, och därinom finns — det bör icke glömmas — en unik expertis rörande flera av de stora individorienterade materialkategorierna, till vilka samarbetskommitténs intresse koncentreras. I Stockholms kommunala gallringsråd, i vars förhandlingar också landstinget och bl a Örebro kommun tar aktiv del, hade kommitterade för övrigt kunnat finna ett sedan ett halvt decennium fungerande mönster för planmässig samverkan mellan arkiv och forskning i berörda frågor.

Sven W Olsson

* Kan beställas genom
Samarbetskommittén för
långsiktigmotiverad forskning
Sveavägen 166, 14 tr
113 46 Stockholm

En ny skrift i SMT:s skriftserie:

Skrift nr 43

Vårdkonsumtion och patientflöde inom företagets och landstingets sjukvård i Luleå
av

med lic Finn Diderichsen

Pris kr 8: — + moms

Kan rekvireras från

Socialmedicinsk tidskrift,

Fack, 104 01 Stockholm 60

Några kolera-böcker

V MÖLLER-CHRISTENSEN

De store sygdomme

Söndagsuniversitetet 35

Munksgaard

(Köpenhamn 1963)

106 s d kr 8: 50

N LONGMATE

King cholera

Hamish Hamilton Ltd

(London 1966)

271 s 35 sh

CH ROSENBERG

The cholera years

Chicago University Press

(Chicago 1962)

257 s 5.95 dollar

BRITA ZACKE

Koleraepidemien i Stockholm 1834

Akadem. avhandl., Stockholms universitet. Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning 32

(Stockholm 1972)

Norstedts (distr.) 244 s kr 45: —

SVEN-OVE ARVIDSSON

De svenska koleraepidemierna

Akadem. avhandl., Karolinska institutet

(Stockholm 1972)

181 s

De stora smittosamma sjukdomarna har ständigt följt folken och format dess öden. Olika tider har olika sjukdomar dominerat och människornas strävanden att undgå eller bota dem har främst riktats mot den just då skräckinjagande faran. Böldpessten (digerdöden) spreds över Europa från mitten av 1300-talet

och lade gårdar, byar och socknar platt öde. Dess välde varade till början av 1700-talet. Smittokopporna blev 1700-talets aktuella sjukdom, den var en stor barnadödare, alla fick den, frågan var att överleva utan alltför fula ärr och med bevarad syn och hörsel. Vid 1700-talets mitt började man ympa äkta koppor och vid århundradets slut kom Jenners kokoppsympning, som effektivt höll sjukdomen borta. I stället seglade kolera upp som den stora katastrofen för samhället. När kolera mist sin udd på 1880-talet blev det tuberkulosen, som framstod som en dominerande socialhygienisk fråga fram till 1950-talet. Grunden till segern över tuberkulosen var att Koch 1882 visade att sjukdomen framkallas av en bakterie och således är smittsam. Att hindra smittan att sprida sig och att stärka individernas motståndskraft mot infektion var vägarna till framgång. V. Möller-Christensen har skrivit en lättläst pocketbok om "De store sygdomme" (Köpenhamn 1963), också en nyttig läsövning på danska.

Kolera är inhemsk i södra Bengalen och sprider sig periodvis därifrån utöver världen, spridande död och skräck. Sverige drabbades elva gånger mellan 1834 och 1873, värst 1834 då mer än 12 000 personer fick sätta livet till. Den samtida koleralitteraturen hade rent praktiskt syfte att förebygga och behandla sjukdomen. Den nutida litteraturen har mer inriktat sig på koleras sociala verkningar. De enskilda sjuka träder i bakgrunden för studier av samhällsförhållandena och av de åtgärder de styrande vidtog både under den akuta paniken och under friska tider då man planerade på längre sikt. Om detta kan man läsa i N. Longmate, *King cholera* (London 1966) och Ch. Rosenberg, *The cholera years* (Chicago 1962).

Från Sverige har vi två avhandlingar. Brita Zacke, Koleraepidemien i Stockholm 1834 (Stockholm 1971) och Sven-Ove Arvidssons De svenska koleraepidemierna (Stockholm 1972). Den förra är en socialhistorisk studie, synnerligen noggrann och inträngande med omsorgsfull källkritik. Man får en värdering av de källor, som kan användas för studier av social historia.

Arvidssons bok är trevligt skriven översikt över koleraepidemierna i vårt land. Man får följa hur koleran spred sig och hur den härjade i olika landsdelar. Från denna bok är det lätt hitta till de samtida rapporterna och åsikterna. Arvidsson har i Nordisk medicinhistorisk årsbok 1975 gjort en detaljstudie av epidemin i Vadstena 1834.

Koleran var ett mysterium för samtidens läkare. Man ansåg att epidemier berodde på förändringar i luften och på smitta från person till person. Detta stämde inte för kolera. Av två grannhus kunde folket i det ena drabbas av kolera under det att de som bodde i det andra förblev friska. De som vårdade kolasjuka sjuknade sällan. Denna gåta löstes av J. Snow i London som visade att koleran sprids med vatten, en revolutionerande upptäckt. Snow tog bort pumpstängningen i den gemensamma brunnen för ett kolera drabbat kvarter och epidemin ebbede ut.

Man visste väl att koleran var en fattigsjukdom, som härjade värst i slumkvarteren. Skulle man hålla koleran borta krävdes sociala och hygieniska reformer, bättre bostäder, vatten- och avloppsledningar, renhållningsväsende, bad- och tvätthus osv. Detta kom till stånd i vårt land under 1860- och 70-talen. Lands- och stadsfullmäktige tillkom och fick beskattningsrätt för att skaffa pengar till reformerna.

Lars Öberg

Bättre barnmiljö — kongressrapport från FSS

FÖRENINGEN SVERIGES
SOCIALCHEFER

Bättre barnmiljö

Gotab, Stockholm 1977

Föreningen Sveriges Socialchefer har nyligen anordnat en konferens om "bättre barnmiljö". Resultatet av konferensen har nu publicerats i en läsvärd och stimulerande konferensrapport "Bättre barnmiljö". Konferensrapporten uppehåller sig framför allt vid fyra stora områden, nämligen barnmiljö, barnomsorgen, barn och samhällsplanering och socialt arbete i framtiden. Inom de fyra avsnitten belyses vunna erfarenheter och aktuella problemområden. Vilka är då problemen och riskerna i dagens barnomsorg — finns de? I så fall, hur ska man nu handla för att på 1980-talet slippa ägna tid och kraft åt att reparera 70-talets misstag i barnomsorgen? I det intressanta avsnittet om segregation och barnomsorg framkommer att "bättre barn" har bättre miljö än andra — hur ska man överbrygga nackdelarna av social och fysisk segregation? Det är ofta i boken som just frågetecknen hopar sig; man tycks kunna ringa in problemområden, men man är inte beredd att ge någon slutlig lösning på problemen och — detta är sannolikt klokt då man med tanke på den fortsatta utvecklingen hela tiden måste ha en viss flexibilitet och handlingsberedskap.

Barns särskilda behov varierar undan för undan — stressymtom hos barn kopplas till socialt ansträngda miljöer i olika sammanhang, tryggheten som ett grundläggande behov betonas. "Den goda cirkeln" med bra ekonomi och känslolushåll i hemmet kontrasterar ofta bjärt mot "den onda cirkeln" där man har dålig kän-

lohushållning och dålig ekonomi i hemmet — hur ska samhällets barnomsorg kunna arbeta offensivt för att på ett tillfredsställande sätt kunna erbjuda hjälp i tid?

Rapporten uppehåller sig inte bara vid dagens problem utan vill också försöka ange riktlinjer för det framtida sociala arbetet. Man får intryck av att socialvården nu vill följa upp erfarenheter från hälso- och sjukvården där man ju bl a genom hälsokontroller och vaccinationer försökt spåra upp respektive förebygga sjukdomar. På samma sätt vill socialvården gå ut och vara offensiv. Socialvården har lång erfarenhet av att stödja enskilda familjer med sociala problem men har hittills mera begränsade erfarenheter av ett utvidgat generellt samhällspåverkande arbete. Som exempel anges att man av tradition går till socialvården när man har ekonomiska bekymmer som inte kan lösas på annat sätt, när spritmissbruk eller annat missbruk blivit för tungt eller den allmänna sociala misären blivit för uttalad. Man går knappast till socialvården idag för att få hjälp och stöd mot allmän social trötthet, när man blir lite nedgången och bara inte orkar fungera optimalt enligt samhällets krav, när man sviktar i sina sociala funktioner. Det är just här som man ser en möjlighet för framtidens socialvård att arbeta offensivt, att tidigt fånga upp tecken på social trötthet innan den givit sig mera direkta uttryck i form av social missanpassning. Resonemanget är generellt, symtomen varierar och är naturligtvis åldersrelaterade, men tonåringens sociala aggressioner kan vara uttryck för detsamma som den äldre människans allmänna sociala apati.

Socialvården har talat i "Bättre barnmiljö" — den kompletterar på ett utmärkt sätt barnmiljöutredningen och andra offentliga utredningar som under senaste

åren belyst olika aspekter på barnmiljö. Efter att ha tagit del av denna välskrivna, intressanta och mycket berikande kongressrapport vill man gärna önska att Föreningen Sveriges Socialchefer för nästa konferens ville fortsätta och följa upp "Bättre barnmiljö" med "Bättre ungdomsmiljö".

Owe Petersson

En viktig bok för personalen på psykiatriska sjukhus

DAVID H CLARK:

Miljöterapi i psykiatrisk behandling

Wahlström & Widstrand, Stockholm 1977, 158 s, ca kr 33:50 inkl moms

Clark har för mer än tio år sedan givit ut en bok, *Administrative Therapy*, i vilken han beskriver sina grundtankar om hur miljöterapi kan utformas på mental-sjukhus. Föreliggande bok ger en mer mångsidig bild av miljöterapi i dess olika former. Författaren inleder med en historisk översikt och pekar på hur Pinel och andra med framgång förändrade de psykiskt sjukas villkor genom "moralisk behandling" i början av 1800-talet. Han påpekar den negativa effekt som den medicinska modellen hade på de psykiatriska institutionerna och diskuterar olika undersökningar, som påvisat hur patienterna passiviserats och skadats av institutionens negativa behandlingsklimat. Han understryker den sociologiska modellens betydelse för ett nytt synsätt på behandlingen av psykiskt långtidssjuka.

Författaren sammanfattar miljöterapi i praktiken med följande tre begrepp: Aktivitet, frihet och ansvar. Han pläderar inte för behandlingsenheter av typen terapeutiska samhällen utan är inriktad på miljöterapi som en metod

att minska risken för institutionskadorna och underlätta patienternas återanpassning i samhället. Han beskriver olika personalrollers betydelse för en miljöterapeutisk verksamhet och refererar Wing och hans medarbetares studier för att belysa resultaten vid miljöterapeutiskt inriktade sjukhus.

Boken ger en bra översikt av de teorier som ligger till grund för ett miljöterapeutiskt arbetssätt men ger enligt min mening inte så många praktiska synpunkter på hur verksamheten skall bedrivas, vilket jag tycker är beklagligt. Boken är populärt skriven och lättläst. Den bör därför kunna rekommenderas för olika personalgrupper inom den psykiatriska sjukvården, vilka har anledning att sätta sig in i dessa frågeställningar. Man önskar att boken skulle komma till användning vid internutbildning och studiecirkel bland personalen på psykiatriska sjukhus och på så sätt stimulera till en förändrad behandlingsinriktning och därmed till ökad aktivitet i det svåra rehabiliteringsarbetet.

Börje Lassenius

Psykoterapi som utbildning

CARL ROGERS:

Frihet att lära

Wahlström & Widstrand, 268 s, ca 41 kr

Carl Rogers är mest känd som psykoterapeut, grundare av sk klientcentrerad samtalsbehandling. Numera är han alltmera verksam inom utbildning. I denna bok, ett hopkok av äldre uppsatser, utmanar författaren pedagoger på olika utbildningsnivåer. Han menar att undervisningsväsendet (det amerikanska) befinner sig i en fruktansvärd kris — och Rogers anser att han genom sin psykoterapeu-

tiska erfarenhet har mycket att förmedla om "frihet att lära, om att själv få styra sitt sökande efter kunskap". Han uttalar sig om varje utbildningsnivå, från grundskola till forskarutbildning!

Rogers hävdar att de attityder som är verksamma i psykoterapi: känslomässig inlevelse, accepterande, uppskattning, förtroende, även lägger grunden till djupgående inlärning i andra sammanhang.

Några tankegångar som författaren betonar är: inlärningsklimatet behöver vara präglad av äkthet i känslor, ett personligt engagemang från såväl lärarens (handledarens som elevens sida, personliga relationer. Eleven på alla utbildningsnivåer har mycket stor förmåga att ta initiativ och ansvar. Han kan värdera sina egna framsteg. Den unga människan är motiverad till utveckling, inlärning. Handledaren är främst till för att underlätta inlärning, inte till för att undervisa! Hans uppgift är att skapa en miljö där fri, självstyrd och kreativ inlärning kan äga rum! Ett fritt undervisningsklimat skapas genom att handledaren tillhandahåller sig själv som resurs. Eleverna gör upp sina egna kontrakt. De arbetar i inlärningsgrupper och får själva värdera i vad mån de utnyttjat sina egna resurser under kursen. Andras bedömningar, exempelvis betyg av läraren, är av underordnad vikt. Handledaren är icke-bedömande, lyssnande.

Boken är inte bara teser eller idéer. Den ger fascinerande dagboksbeskrivningar av några lärares försök att bryta sig ur mera traditionell undervisning.

Författaren beskriver slutligen en idealperson, dvs hur en person skulle vara efter en fullkomligt lyckad psykoterapi: Han är öppen i förhållande till sin erfarenhet, lever i nuet och vågar lita på sig själv. Detsamma gäller enligt författaren en person som framträder efter en riktigt bra utbildning.

Vad vi konventionellt menar med en bildad människa, en människa fylld av kunskap, framstår där- emot för Rogers som något helt irrelevant i vårt moderna sam- hälle!

Det finns nog ingen som ut- trycker sig som Carl Rogers. Hans idéer är nästan som slagord: gene- raliserande, provocerande men samtidigt framförda med en så- dan fantastisk entusiasm och in- spiration. Ibland blir hans språk närmast prosaiskt ("jag tycker om att höra ... jag tycker om att bli hörd"). Andra gånger är han verk- ligheten i klassrummet så nära.

Jag tycker boken är en spän- nande utmaning där författaren inbjuder läsaren till en dialog, ett ställningstagande. Läsaren behö- ver inte alls vara lärare i konven- tionell mening för att ha behäll- ning av boken.

Anders Dolfe

En bra bok om de "glömda åren"

BARBRO GOLDINGER,
GUNILLA MAGNUSSON:

Fem år av ditt liv

Wahlström & Widstrand, Stock- holm 1976, 156 s, ca kr 32:— inkl moms

Författare till böcker i utveck- lingspsykologi har i alla år haft en förkärlek till vissa perioder i barns utveckling. De utvecklings- psykologiska aspekterna av för- skolåldern och problem under pubertetsåren har behandlats av många författare. Orsakerna till detta kan vara många, men till stor del kan de nog hänföras till att det under dessa perioder hän- der en hel del "dramatiska" sa- ker i utvecklingen, som gör att det kan vara speciellt tacksamt att behandla dem.

Åren sju till tolv, som i psyko- analytisk litteratur benämns "la-

tens perioden" har ägnats föga uppmärksamhet. Latens betyder ju vilande och få är intresserade av att i detalj granska en period, som är relativt fri från större kon- flikter och förändringar. Dessa år kallas ju ofta "de sociala åren", "de glömda åren" eller "de lyck- liga åren". Dessa benämningar kan i stort även äga sin riktighet — för de flesta är den ju en lugn, skön, relativt konfliktfri, social period. Icke desto mindre måste man anse att en systematisk granskning av denna period är ett viktigt bidrag till den utvecklings- psykologiska litteraturen.

Skolpsykologen Barbro Gol- dinger och journalisten Gunilla Magnusson, behandlar denna in- tressanta period i boken "Fem år av ditt liv" (vardagspsykologi i W&W serien) och visar med inle- velse och kraft att det finns anled- ning att följa barnets utveckling på ett mer närgången sätt under hela uppväxtperioden. I psyko- logisk praktik har det ofta visat sig att för många barn är dessa år långtifrån så lyckliga, som be- nämningen antyder. Den process, som påbörjades i 7-årsåldern och leder till att barnen förlägger mel- delpunkten av sin världsbild från familjen till utanför familjen är för många en smärtsam erfaren- het. Från den trygghet, som ac- cepterande föräldrar ger, tar bar- net ett viktigt steg in i en period av systematisk granskning och värdering inom skolan och kam- ratkretsen. Jaguppfattningen ut- sätts för många prövningar i sam- band med att barnet upplever alla de nya krav som omgivningen ställer. För en del medför denna närgångna granskning oöverstig- liga problem — de klarar inte av att nå upp till skolans kunskaps- krav eller kamraternas dagliga, systematiska prövning. Det är på det viset känslan av att vara min- dre värd — "svagpresterande", "dum", "klumpig", "konstig" m m formas. Många barn vill inte ac-

ceptera denna bild av sig själva och protesterar på ett sätt som omgivningen ofta har svårt att förstå. De skolkar, stör lektioner- na, blir aggressiva eller tillbaka- dragna. Dessa beteenden leder ofta till att omgivningen får svårt att förstå budskapet — istället för att tolka innebörden i budskapet finns det risk för att dessa bete- enden ytterligare bidrar till att förstärka de tidigare negativa atti- tyderna.

"Fem år av ditt liv" handlar både om det och mycket annat. Författarna behandlar bl a plane- ring, samråd och beslut, lydnad och respekt, regler och normer, självständighet och frigörelse, sko- lan, mobbing, barn och TV, sex. Vissa av områdena i bokens se- nare del behandlas tyvärr alltför rapsodiskt, men överskuggar inte det positiva intryck som boken i sin helhet gör.

Boken är befriande fri från råd och pekpinnar. Läsaren får en god inblick i förhållanden och många typiska utvecklingsdrag i de här åldrarna. Var och en, som har tagit till sig bokens budskap, kan genom ett eget positivt för- hållningssätt arbeta med de be- rörda problemområdena.

Boken bör lämpa sig bra för föräldrar, psykologistuderanden och olika yrkeskategorier, som arbetar med barn i dessa åldrar. Den är väl värd att läsas.

Joseph Schaller